

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕЛЯНСЬКИХ (ФЕРМЕРСЬКИХ) ГОСПОДАРСТВ РЕГІОНУ: ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ

Газуда Л.М.

Нині в Україні продовжується процес трансформації в агропромисловому комплексі, який забезпечує перехід економіки сільського господарства до ринкових відносин. В аграрному секторі сформувалися нові форми організації господарства, все більше утверджується приватно-орендний тип господарювання, від якого в цілому залежить розвиток галузей сільського господарства, а в подальшому і вирішення продовольчої проблеми в країні.

Поряд з утвердженням нових форм господарювання вдосконалюються аграрні відносини на селі, зокрема орендні. Практично основна частина селян, які отримали земельні та майнові паї, передали їх в оренду колективним сільськогосподарським підприємствам, спілкам селян та фермерським господарствам, тобто, розумно розпорядилися ними з метою отримання певної вигоди і поповнення власного бюджету кожної селянської сім'ї. За даними статистики, по країні у рахунок орендної плати за землю та майнові паї за 2001 р. пайовикам видано 2 млн. тонн зерна, 47,9 тис. тонн насіння соняшнику, 5 тис. тонн худоби та птиці (в живій вазі), 5,8 тис. тонн молока і молочних продуктів, 4,3 млн. штук яєць, 5,4 тис. тонн олії рослинної та 17,4 тис. тонн цукру [5].

Газуда Леся Михайлівна, старший викладач кафедри економіки, менеджменту та маркетингу Ужгородського національного університету

Аналогічні позитивні зрушення відбулися і в аграрному секторі Закарпатської області:

- згідно з укладеними у 2001 році договорами оренди земельної частки (паю) станом на 01.01.2002 року пайовикам виплачено орендну плату загальною сумою 5,1 млн. грн. або це складає 97% до нарахованої суми. На аналогічну дату минулого року цей показник складав 82%;

- по укладених договорах оренди майна пайовикам виплачено орендну плату в сумі 602,4 тис. грн. або 76% до нарахованої суми;

- на виконання Указу Президента України від 29 січня 2001 року № 62 "Про заходи щодо забезпечення захисту майнових справ селян у процесі реформування аграрного сектора економіки" здійснюються заходи по виділенню пайовикам майна в натурі в рахунок майнових паїв. Станом на 01.01.2002 року поки що нерозподіленим залишається майно на суму 36,0 млн. грн. або це складає 30% до суми майнового пайового фонду, що підлягав розподілу і 70% майна пайового фонду пайовикам виділено.

Певну роль у виробництві сільськогосподарської продукції відіграють селянські (фермерські) господарства. Хоч їх внесок у загальне виробництво поки що незначний, проте фермерський рух шириться. Головними перевагами фермерської форми організації виробництва перед іншими є: її відповідність закономірностям сільськогосподарської праці; вища мобільність і динамічність; справедливність у компенсації трудових затрат;

фермерське господарство є консолідуючим чинником української сім'ї на селі; фермери – найбільш реальні учасники кооперації аграрного виробництва, що є особливо важливим і актуальним в світлі реалізації положень Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” стосовно створення селянами та суб'єктами господарювання обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій, а також щодо збереження цілісності господарського використання приватними формуваннями землі та майна, що можливо здійснити шляхом виробничої кооперації приватних фермерів. Передумовами, що сприяють розвитку фермерства в Західному регіоні України, є наявність традицій організації і ведення селянських господарств до періоду колективізації сільського господарства, виникнення надлишку робочої сили в сільській місцевості внаслідок трансформації колишніх колективних господарств.

Фермерське господарювання має свої певні переваги, зокрема над підсобними господарствами населення. Вони полягають у більших розмірах земельних ділянок, у можливості застосування комплексної механізації, ширшого залучення трудового потенціалу села, тобто, більш повного введення в дію основних складових аграрного ресурсного потенціалу, що призведе до його більш ефективного використання, і на цій основі виробництва необхідної кількості конкурентоспроможної сільгосппродукції.

У справі збільшення вагомості вкладу фермерських господарств у виробництво продукції помітне місце займає раціональне і ефективне використання ресурсного потенціалу останніх. Економісти-аграрники, в процесі дослідження ресурсів як факторів виробництва розділяють їх на дві групи – об'єктивні та суб'єктивні. До першої групи відносять земельні і трудові ресурси, основні виробничі фонди, а із оборотних засобів – мінеральні добрива, електроенергію, покупні концентровані корми та інші елементи, які не є безпосереднім результатом трудової діяльності працівників сільського господарства. До другої групи факторів в основному відносяться організаційні, які становлять комплекс заходів, що впроваджуються господарствами будь-якої форми власності для досягнення кращих результатів виробництва.

Пропонуються й інші системи класифікації ресурсів, що входять до складу ресурсного потенціалу. Зокрема фінансові та інформаційні ресурси, які обслуговують виробництво, деякі автори відносять до допоміжних, а земельні, матеріально-технічні і трудові – до основних.

Ми спробуємо проаналізувати показники основних складових ресурсного потенціалу фермерських господарств області (Табл. 1). В області з 1991 року розпочато процес розвитку селянських (фермерських) господарств. Дані таблиці свідчать, що їх кількість зростає і на початок 2001 року створено 1459 господарств, що на 59 (4%) більше, ніж на 1.01.2000 р.

Таблиця 1. Показники основних складових ресурсного потенціалу фермерських господарств Закарпатської області [4]

(на 1 січня)

	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001
Кількість фермерських господарств, одиниць	135	670	1054	1338	1361	1400	1459
Площа наданих їм сільськогосподарських угідь, га	420	3466	4801	5557	5835	6137	11242
В тому числі ріллі	231	3050	4370	5067	5150	5603	10195
Припадає сільськогосподарських угідь в середньому на одне господарство, га	3,1	5,2	4,6	4,2	4,3	4,4	7,7
в тому числі ріллі	1,7	4,6	4,1	3,8	3,8	4,0	7,0
Питома вага сільгоспугідь, наданих фермерським господарствам, у загальній площі по області, %	0,1	0,9	1,1	1,2	1,3	1,4	2,6
Чисельність працюючих в фермерських господарствах, всього осіб	1206	1977	2307	3315	3038	2540	2937
в т.ч. членів фермерського господарства	1091	1639	1783	2766	2689	2451	2618
Наявність с/г техніки: - тракторів	22	108	146	210	259	293	530
- зернозбиральних комбайнів	-	2	8	11	16	17	26
- сівалок	2	8	26	54	71	71	78

За даними статистики, найбільша кількість фермерських господарств у Виноградівському (424), Берегівському (305), Ужгородському (263) та Мукачівському (200) районах, або 82% всіх фермерських господарств області. Найменша (5) – у Перечинському і, на відміну від інших районів,

фермерський рух в ньому розпочато з 1997 року. Більше 16 господарств у Воловецькому районі, де їх створення розпочато з 1995 року, а найбільш активно – у 2000 і протягом року їх кількість збільшилася у 4 рази. У Великоберезнянському районі створення фермерських господарств розпочато з

1992 року, однак протягом 1994-2000 років їх кількість не перевищує 8 одиниць.

Найважливішою складовою ресурсного потенціалу селянських (фермерських) господарств є земля. Вона виступає і засобом виробництва і предметом праці. Тому актуальним є її раціональний розподіл серед господарств різних форм власності. Важливість підвищення рівня ефективності процесу перерозподілу землі цілком очевидна, оскільки земля є гранично важливим економічним ресурсом і ступінь правильності її розподілу безпосередньо впливає на ефективність сільського господарства та виробництва продукції в цілому.

Необхідними умовами останнього є максимальне збереження цілісності господарського використання приватними формуваннями землі та майна колишніх колективних сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв) і майнових паїв у групи власників цих часток (паїв), а також виділення єдиним масивом земельних ділянок групі власників земельних часток (паїв), яка звернулася із заявами про відведення земельних ділянок в натурі з метою спільного використання або надання в оренду.

Як показують дослідження, вищевикладені принципи в процесі трансформації земельних угідь в області здійснюються у відповідному правовому полі. Цьому сприятиме і прийнятий Верховною Радою та підписаний 25 жовтня 2001 року Президентом України Земельний Кодекс України. Кодекс набрав чинності з 1 січня 2002 року. В статті 5 Земельного кодексу зазначено, що земельне законодавство базується на таких принципах:

а) поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;

б) забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;

в) невторчання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;

г) забезпечення раціонального використання та охорони земель;

д) забезпечення гарантій прав на землю;

е) пріоритету вимог екологічної безпеки [1, с. 6].

Отже, дотримання названих принципів земельного законодавства сільгоспідприємствами всіх форм власності стане запорукою подальшого впорядкування землекористування та раціонального використання земель сільськогосподарського призначення.

Дані статистики свідчать, що в результаті перерозподілу земель колишніх колгоспів та радгоспів площа сільгоспугідь у користуванні фермерських господарств області збільшилася порівняно з 1999 роком на 5,1 тис. га або 93% і склала 11,2 тис. га. Якщо у 1999 році на одне господарство припадало 4,4 га сільгоспугідь, то у 2000 році –

7,7 га (на 75% більше). Найбільші за розмірами наділів фермерські господарства Воловецького (в середньому по 20,0 га), Ужгородського (12,1), Берегівського (9,9), найменші – Великоберезнянського (2,4) та Виноградівського (3,3 га угідь) районів. Якщо у 1991 році питома вага сільгоспугідь, наданих фермерським господарствам, у загальній площі по області складала 0,2%, у 1995 – 1,1, у 1999 – 1,4, то у 2000 році вона зросла до 2,6 %.

Слід відмітити, що показник розрахунку угідь в середньому на одне господарство 7,7 га, звичайно, є надто недостатнім для перетворення фермерських господарств у високотоварні. У країнах Західної Європи вважається більш ефективним те господарство, розміри землекористування якого перевищують 100 гектарів, а в США – 400 гектарів. Саме, при таких розмірах господарства організаційно можна досягти повної трудової зайнятості фермера й досягти найвищої ефективності використання фондів [2]. Створення фермерських господарств із земельними ділянками таких розмірів у малоземельній Закарпатській області є дещо проблематичним, тому і вклад фермерських господарств у виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в області є більш ніж скромним.

Селянськими (фермерськими) господарствами області у 2000 році вироблено 6,7 млн. грн. валової продукції сільського господарства у порівняльних цінах 1996 року, що становить 1,1% від валової продукції виробленої всіма категоріями сільгоспвиробників області. Основним видом діяльності фермерських господарств є рослинництво. Валова продукція рослинництва у 2000 році склала 84% від загального обсягу виробленої фермерами, тоді як у 1992 – 50 %.

Складовою якістю основного ресурсу землі є родючість, яка характеризує якісну сторону використання потенціалу. Валовий збір зернових і зернобобових (включаючи кукурудзу) у порівнянні з 1999 роком збільшився в 2,7 рази і становив 138,1 тис. ц, соняшника на зерно зібрано більше в 13,4 рази (2,8 тис. ц), картоплі – у 8 (64,0), овочів – у 3,3 рази (14,6 тис. ц). Значно вищою у 2000 році була і врожайність сільськогосподарських культур, зокрема урожайність зернових і зернобобових становила 26,2 ц/га (у 1999 – 18,9), соняшника на зерно – 14,2 (5,1), картоплі – 169,0 (91,6), овочів – 102,8 ц/га (у 1999 – 53,0 ц/га).

Аналіз даних свідчить про те, що урожайність основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах поки що є нижчою, ніж у колективних господарствах, до того ж фермери господарюють на незначних ділянках. Отже, використання землі як потенційного ресурсу фермерського господарювання в перспективі потребує більш виваженого підходу. Мова йде про заходи підвищення родючості фермерських наділів, зокрема внесення підвищених доз органічних та мінеральних добрив, забезпечення іншими продуктами хімічної промисловості, розширення можливості щодо придбання насіння найвищих кондицій, придбання техніки, чого нині бракує в даних господарствах.

Отже, як показує практика господарювання фермерських господарств, саме технологічний чинник став визначальним у справі підвищення урожайності, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на земельних ділянках селян.

Що ж стосується землекористування в регіоні в цілому, то для досягнення економічного, соціального та екологічного ефекту від проведення земельної реформи необхідно постійно аналізувати економічну ефективність використання, екологічний стан земельних ресурсів і надавати перевагу тим формам землеволодіння і землекористування, які забезпечують відповідний ефект.

Серед основних складових ресурсного потенціалу сільського господарства – населення і трудові ресурси. Трудові ресурси – основна продуктивна сила суспільства, найактивніша в економічному відношенні частина сільського населення, яка безпосередньо бере участь у сільськогосподарському виробництві і забезпечує розширене відтворення як у природі, так і в самому виробництві. Трудові ресурси сільського господарства – це насамперед наявне працездатне населення, яке проживає на селі і зайняте у сільськогосподарському виробництві.

Отже, демографічний фактор є найважливішим, оскільки виробництво пов'язане насамперед з використанням працездатного населення, кількісний показник якого залежить від індексу приросту. Структурно-динамічний аналіз загальної чисельності населення як України, так і Закарпатської області показує, що протягом останніх років змінилися тенденції у співвідношенні всього сільського населення. За 1990–2000 роки населення України зменшилося з 51,9 млн. до 49,7 млн. осіб, або на 2,2 млн. осіб, в тому числі сільського з 16,8 до 15,9 млн. осіб, або на 900 тис. осіб. У Закарпатській області тенденція дещо інша. Чисельність наявного населення за період з 1990 по 2000 рік зросла з 1258,1 до 1284,0 тис. осіб, або на 25,9 тис. осіб, а сільське населення збільшилося з 735,7 до 783,8 тис. осіб, або на 48,1 тис. жителів. При цьому кількість міського населення за аналізований період постійно зменшувалась, і різниця становила 22,2 тис. осіб. Таким чином можна стверджувати, що, економічні негаразди, зокрема зменшення зайнятості працездатного населення на не функціонуючих підприємствах у містах, сприяли поверненню на село значної частини економічно активного населення. Крім того, природний приріст населення в закарпатському селі у 2000 році становив 0,8 проміле, проти від'ємного показника (–0,3) у міських поселеннях.

Зміна вищезгаданої тенденції сприяла більш активній зайнятості наявного сільського населення у виробництві продуктів продовольства, зокрема в особистих та фермерських господарствах. Виробництвом сільськогосподарської продукції в селянських (фермерських) господарствах області в основному зайняті члени господарств – 83,4% у 1997 році, 89,1% у 2000 році. Із усіх працюючих членів

господарства у 2000 році 36,6% склали жінки. Що ж стосується найманої праці, то керівники фермерських господарств застосовують її дуже рідко, як правило, лише під час збору урожаю.

Запорукою успішного функціонування кожного фермерського господарства є наявність матеріально-технічних ресурсів як одного із складових аграрного потенціалу. У 2000 році покращилася забезпеченість фермерських господарств сільськогосподарською технікою, зокрема кількість тракторів зросла з 293 одиниць у 1999 до 530 – у 2000 році, або на 81%. Якщо у 1999 році трактор мав лише один з п'яти фермерів, то у 2000 – кожний третій фермер. Кількість зернозбиральних комбайнів збільшилася з 17 до 26 одиниць (на 53%), сівалок – з 71 до 78 (на 10%), плуги і борони має кожне господарство.

Вести мову про наявність іншої матеріально-технічної бази фермерських господарств з метою оцінки сукупного ресурсного потенціалу можливо тільки на основі розрахункових показників. Зокрема, це стосується галузі тваринництва. Станом на 1 січня 2001 року в селянських (фермерських) господарствах нараховувалось 1849 голів великої рогатої худоби, у тому числі 1149 корів, 1835 голів свиней, 1686 – овець та кіз, 15,3 тис. голів птиці. У порівнянні з 1 січня 2000 року відбувся ріст поголів'я всіх видів худоби, крім свиней, поголів'я яких зменшилось на 22%. Найбільше зросло поголів'я овець та кіз – в 2,6 раза, чисельність великої рогатої худоби зросла на 3%, корів – на 31%, птиці – на 2%. Для такої кількості худоби необхідно забезпечити відповідну кількість приміщень та інших матеріально-технічних засобів. Статистика цих даних не надає, їх отримують лише у вибіркових опитуваннях, які проводяться по фермерських господарствах.

Практика показує, що нарощування виробництва тваринницької продукції можливе шляхом використання фермерами цілісних тваринницьких майнових комплексів колишніх колгоспів і радгоспів. Проте такі приклади поодинокі. Можливо тому, тільки половина фермерських господарств займаються виробництвом тваринницької продукції, а її валове виробництво незначне. У 2000 році виробництво молока склало 2,9 тис. т, що на 0,9 тис. т (44%) більше, ніж у 1999 році, яєць вироблено 1025 тис. шт. – на 168 тис. шт. (20%) більше, вовни – 34 центнери – на 23 центнери, або в 3,1 раза більше, а виробництво м'яса зменшилось у порівнянні з 1999 роком з 547 до 356 тонн, або на 35%.

Практика господарювання селянських (фермерських) господарств та й особистих господарств населення, які дедалі більше набувають форму товарних, показує, що важливою складовою ресурсного потенціалу аграрного виробництва виступає сформована виробнича інфраструктура, яка б дозволила в умовах ринкового середовища звільнити виробника сільськогосподарської продукції від невластивих йому функцій сервісного та маркетингового обслуговування.

Слід інтенсифікувати створення на науково обґрунтованих засадах оптових ринків сільськогосподарської продукції, систему оптової торгівлі харчовими продуктами, вдосконалювати практику проведення виставкових заходів, семінарів та аукціонів для реклами вітчизняної продукції.

Постає завдання стимулювати створення і розвиток недержавних агроторгових домів, контрактних і страхових компаній, бізнес-центрів, консультативних фірм, які надаватимуть послуги щодо господарсько-фінансової діяльності, інформаційно-консультативного обслуговування техніко-технологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва.

Сьогодні на аграрному ринку в області працюють 9 агроторгових домів, 34 оптові продовольчі ринки, 27 оптових плодоовочевих ринків, 11 аукціонів живої худоби, понад 150 фірмових магазинів реформованих сільськогосподарських підприємств.

Особлива увага приділяється створенню заготівельних пунктів у сільській місцевості. В порівнянні з 2000 роком їх кількість зросла в 1,7 раза. Станом на 1 січня 2002 року працювало 392 заготівельні пункти. Активізувалась робота і по розширенню мережі кредитних спілок, чисельність яких на сьогодні складає 16, що вдвічі більше, ніж у 1999 році, організовано і працює громадська приймальня по розвитку кооперативного руху і створенню кредитних спілок. Однак створення і функціонування кредитних спілок дещо ускладнюється тим, що вони на відміну від банків позбавлені можливості надавати кредити сільськогосподарським виробникам із частковим відшкодуванням процентної ставки за рахунок державного бюджету. Це ставить їх у нерівні можливості з банками.

Враховуючи, що значну роль у виробництві сільськогосподарської продукції відіграють особисті підсобні господарства населення, зростає виробництво і реалізація продукції селянських (фермерських) господарств, з метою залучення цього сектора до сфери товарного виробництва в області вживаються ряд заходів щодо створення в сільській місцевості обслуговуючих кооперативів, пунктів по наданню послуг громадянам у агрохімічному обслуговуванні, відтворенні поголів'я, його ветеринарному забезпеченні, закупівлі та реалізації сільськогосподарської продукції.

Важливе значення для розвитку фермерських господарств має професійна підготовка самих фермерів. Адже більшість фермерів не мають спеціальної освіти аграрника, яка б дала змогу більш вільно орієнтуватися у питаннях щодо ведення

сільського господарства, організації виробництва та вміння швидко адаптуватися до ринкових відносин в економіці.

Нині, хоча й повільно, створюються організації, які надають суттєву допомогу фермерам і всім тим, хто хоче займатися сільськогосподарським виробництвом. Це бізнес-центри, дорадчі служби, а також групи спеціалістів при управліннях сільського господарства, які забезпечують розробку програм, в яких передбачено вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду ведення селянських (фермерських) господарств. Розвиток фермерських господарств, багато в чому залежить від доступу і вміння фермерами використати у процесі виробництва найновішу інформацію в галузі сільського господарства.

Наукові дослідження підтверджують, що для гармонічного поєднання всіх складових ресурсного потенціалу селянських (фермерських) господарств, створення умов і можливостей для ефективного його використання владним і управлінським структурам всіх рівнів слід забезпечити виконання наступної програми:

1. Наукове обґрунтування оптимальних розмірів фермерських господарств.

2. Доведення розмірів фермерських господарств до оптимальних за рахунок оренди земельних паїв односельчан, а також шляхом реалізації права вільного викупу земельних ділянок, наданих у користування (понад норму, яка приватизується безкоштовно), за ціною не нижче визначеної у встановленому порядку грошової оцінки землі.

3. Виділення Українському державному фонду селянських (фермерських) господарств необхідних коштів згідно з Законом України "Про селянське (фермерське) господарство".

4. Розробку Державної програми розвитку фермерства, її реалізації, в тому числі за участю іноземних інвесторів.

5. Вдосконалення системи підготовки і перепідготовки фермерів для забезпечення відповідного рівня їх освіти і кваліфікації шляхом введення спеціальних курсів у профільованих навчальних закладах.

6. Організації інформаційних і консультативних служб для фермерів з технологічних, економічних та юридичних питань [3].

Отже, практика фермерського господарювання ще раз підтверджує важливість розумного і раціонального використання наявного ресурсного потенціалу функціонуючих господарств, їх подальшої підтримки і розвитку з боку держави, що забезпечить зростання продовольчої безпеки країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України – Харків: Консул, 2001. – 96 с.
2. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у трьох томах. Т.ІІ. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. -К.: Інститут аграрної економіки, 2001.-484 с.

3. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Стратегія розвитку агропромислового комплексу (Щорічник наукових праць). Випуск XIII/ НАН України. Інститут регіональних досліджень/За ред. академіка НАН України М.І.Долішнього. — Львів, 2000. — 220с.
4. Статистичний довідник "Закарпаття –2000", — Ужгород. — 2001. — 448с.
5. У дзеркалі статистики. //Урядовий кур'єр. — 24 січня 2002 р. — С.6.